

Класифікація відзнак Українських Січових Стрільців

Пахолко Степан, Мартин Ольга. Львів

З вибухом Першої світової війни до складу збройних сил армії Австро-Угорщини, поруч із регулярним кадровим військом, увійшла низка добровольчих військових підрозділів, сформованих за національною ознакою. Прагнучи стати праобразом національного війська та вирізнитися від інших родів австро-угорської армії, у національних підрозділах почалась активна робота зі створення власної національної мілітарної символіки, прапорництва та однострою. У цей період з'являється низка відзнак та кокард УСС, проекти нагород за хоробрість, пам'ятні відзнаки, які своєю появою заманіфестували Українських Січових Стрільців, як акт відродження українського війська, та відзначили доблесть його вояків.

Фалеристика Українських Січових Стрільців періоду Першої світової війни, взявши за основу старий династичний князівський гербовий знак "лев" та поширений в козацьку добу образ архангела Михаїла, протягом 1914-1918 років відігравала роль головних символів боротьби за незалежність України та використовувалась як основні складові елементи у створенні майбутнього українського національного герба.

Опрацювавши архівні джерела періоду творення перших українських міліарних формувань та бойового шляху УСС, музейні та приватні збірки, відзнаки УСС доцільно класифікувати в шести розділах:

1. Відзнаки Українського Січового Союзу 1913-1914 рр.
2. Кокарди Українських Січових Стрільців 1915-1916 рр.
3. Пам'ятні відзнаки Українських Січових Стрільців 1914-1916 рр.
4. Пропам'ятні відзнаки Українських Січових Стрільців 1917-1940 рр.
5. Пробні невстановлені відзнаки Українських Січових Стрільців.
6. Проекти відзнак УСС у виконанні Олекси Новаківського.

1. Відзнаки Українського Січового Союзу 1913-1914 рр.

Першою відзнакою напередодні створення військової формації «Українські Січові Стрільці» за спогадами Михайла Голубця була відзнака таємного товариства «Український Січовий Союз». Ось як її описав М. Голубець: «Ця відзнака зображує черепа з написом «Смерть або Воля». Відзнака видавалася довірчо (конфіденційно – прим. авт.) тільки заприсяженим членам» [1], фото № 1.

Друга відзнака з аналогічним гаслом «Смерть або Воля» була випущена товариством «Січові Стрільці II», заснованого 25 січня 1914 р. за ініціативи голови львівського товариства «Повітова Січ» Романом Дашкевичем з метою військового вишколу членів робітничої молоді товариства «Січові Стрільці II» [2], фото № 2.

За статутом товариства Українські Січові Стрільці, поданим на затвердження до Галицького Намісництва у 1913 р., дійсні члени мали право носити відзнаку на шапці, якою мала бути «відзнака жовтого льва» [3]. Згодом ця відзнака вживалася, на однострої Сокільських Стрільців (1913-1914 рр.) та на шапках перших добровольців Українських Січових Стрільців з часу їх створення у серпні 1914 р.

На засіданні комітету для організації Легіону УСС (Боевої Управи) у Львові від 2 серпня 1914 р. було ухвалено: «Як відзнаку на переді шапки прийнято “левика” з шапки Сокільських Стрільців» [4], фото № 3.

2. Кокарди Українських Січових Стрільців 1915-1916 рр.

Історик Січових Стрільців Осип Думін, описуючи однострій та відзнаки УСС, зазначив: «На початках війни УСС повинні були носити, для відрізнення від австрійських стягів, жовто-блакитну перепояску на лівому рамені. Але така неоригінальна, “цивільна” відзнака не найшла одобрення Стрілецьтва: замість неї У.С.С. носили жовто-блакитну рожечку з лівого боку шапки» [5].

Опікувався організацією та виготовленням кокард Іван Боберський. У листі до жіночого комітету у Відні І. Боберський просив: «Пані звольте ушити хоть 1000 кокардок», і зазначив якими вони мають бути на вигляд: «1000

синьо-жовтих стрілецьких кокардок, жовта краска в середині» [6; 7], фото №4, №5.

Відзнаки з абрєвіатурою «УСС 1914» з'являються лише у листопаді 1915 р. як «пам'ятні металеві відзнаки про теперішню війну для кожного учасника в українському стрілецтві». Для стрільців-однорічників була випущене відзнака зменшеного розміру, про яку в описі “Видавництва Скарбу Січових Стрільців у Відні” вказувалось: “Відзнака мала альпакова “лев” (лев повернений вліво) [8], фото №6, №7.

У січні 1916 р. в часі проміжку між боями комісія з розроблення однострою УСС розглядала питання створення стрілецьких одностроїв та затвердженням відзнак. У щоденнику І. Боберського, який перебував у цей час у Легіоні УСС як представник Боевої Управи зазначено: ”Нарада одностроевої комісії. Комісія ухвалила... шапку за проектом Лепкого. На шапці лев зі скалою звернений в сторону правої руки видця”, фото № 8 (лев, повернутий вправо).

У розпорядженні військового штабу австро-угорської армії про введення головного убору – мазепинки для УСС поданий малюнок різновиду кокарди на мазепинку [9], фото № 9.

На початку 1916 р. комісія з розроблення однострою при УСС затверджує новий тип кокарди до шапки-мазепинки із зображенням «лева зі скалою звернений в сторону правої руки видця” [10], фото № 10. Відзнаку носили як кокарду по центрі мазепинки, а також на грудях.

У колекції Степана Гайдучка на каталожній карточці зазначено, що автором цієї відзнаки був чотар УСС Михайло Гаврилко.

У 1917 р. з наближенням неминучого розпаду Австро-Угорської Імперії Міністерство війни дало дозвіл на творення національних формувань при австрійській армії. Ймовірно з цього приводу, Боева Управа УСС випустила кокарду нового зразка, фото № 11.

3. Пам'ятні відзнаки Українських Січових Стрільців 1914-1916 рр.

Перші пам'ятні стрілецькі відзнаки були видані «Боевою Управою УСС» у Відні і з'явилась у жовтні- листопаді 1915 р. [11].

Одна з них мала офіційну назву «Стрілецька влуча», опис якої з'явився в газеті «Діло»: «відзнака українські краски і краски союзників розміщені кружками так, що творять разом стрілецьку влучу» [12] фото № 12.

Ще дві відзнаки з «українськими красками і красками союзників» за участь УСС у Світовій війні доповнюють цей ряд, фото № 13, № 14.

З нагоди виходу УСС на боєві позиції «Українська Боева Управа» випустила декілька різновидів під назвою “Відзнака Загальної української ради”, фото № 15, № 16. В 1916 р. була надрукована поштівка, з малюнком аналогічним відзнаці, та написом по колу: «На скарб українських січових стрільців». Кошти від продажу поштівки надходили у фонд («скарб») допомоги сиротам, вдовам та інвалідам УСС [13].

У січні 1916 р. комісія з однострою УСС розглядала питання про затвердження відзнак. У щоденнику І. Боберського, який перебував у цей час у Легіоні УСС як представник Боевої Управи, зазначено: “16.01.1916 р. с. Свистільники. Офіцерська їдальня. Тут розпочалася дебата над рисунком артиста Ю. Буцманюка на стіні в їдальні. Пан Старосольський пояснює мені (І. Боберському) обширно, що тепер можна оба герби получить, герб, який, рос. Україна уважає на свою репрезентацію се є “св.Михайло” і герб авст. України се є “льва”. Я признав, що розв'язка добра, та що при тій нагоді можна дозволити на деякі зміни в обох гербах, бо творить ся оден герб соборної України” [14]. На наступний день І. Боберський завітав до художника Ю. Буцманюка. «...Відвідаю арт. Буцманюка, який показує свої скіци і малюнки та предкладає свій рисунок сьв. Михайла, який тримає щит з львом перед собою в лівій руці, а правою підніс меч. Каже, що се можна-би видати на военну відзнаку” [15]. Цьому опису відповідає целулоїдна відзнака, яка вийшла того ж року під назвою “УСС. За волю. 1914. України”, фото № 17.

За цим малюнком у 1916 р. виходить друком кольорова поштівка, яка була видана Центральною Управою УСС. На звороті поштівки напис німецькою мовою: “На спогад про участь українського легіону у європейській війні 1914-1916 рр., намалював офіцер легіону Юліан Буцманюк, керівник Української Артистичної Горстки в полі” [16].

Ймовірно, дизайн цієї листівки був використаний за версією Ю. Сас-Подлузького при карбуванні пам’ятної відзнаки за бої на Поділлі [17], фото №18.

У щоденнику І. Боберського, який перебував у цей час у Легіоні УСС як представник Боевої Управи, є згадка про затвердження відзнаки: ”Нарада однострочної комісії. Комісія ухвалила, щоб кокарду на шапці затримати, а целулоїдну відзнаку з буквами УСС носити на правій груді над горішньою кишенею посередині” [18], фото № 19.

Відзнака не мала великого тиражу і, за спомином Р. Купчинського, “була розкритикована, а у Відні признали сю відзнаку за невідповідну” [19]. Ймовірно, з цієї причини був випущений різновид цієї Відзнаки, фото № 20.

Є підстави припускати, що автором цих відзнак був Роман Грицай – студент архітектури Львівської Політехніки, про що згадується у листуванні проф. С. Гайдучок з проф. І. Боберським від 29.07.1935 р.: «маю до Вас просьбу подати мені ласкаво при нагоді хто рисував проекти відзнак, які Ви видавали в часі війни у Відні (знаю що артист звичайно здійснював Ваш помисел, частинно догадуюся, що рисував Грицай, інженер)» [20].

За версією д-ра Ю. Сас-Подлузького, целулоїдні відзнаки носили рядові стрільці, а офіцери – бронзові чи посріблені, з емаллю чи без неї, фото № 21, № 22.

За пропозицією старшин УСС Дмитра Катамая та Івана Коссака у грудні 1914 р. були випущені пам’ятні сталеві перстені [21], фото № 23, №24.

13 березня 1915р за проектом Олени Кульцицької була випущена пам’ятна відзнака з написом “Не ридать, а добувать 1914-1915” [22], фото №25.

30 травня 1916 р. Цісарська і Королівська Вища Команда Армії (АОК) видала розпорядження К.№.554611, на основі якого полк УСС отримав назву Український Легіон [23].

Очевидно з цього приводу була випущена відзнака, яка з'являється в описі “Скарбу Січових Стрільців” під назвою ”урядова”. В описі Я.Пастернака до назви ”урядова” додається уточнення, а саме напис: “Ukr.Legion”, що дало можливість ідентифікувати відзнаку [24], фото № 26.

Завершує цей ряд пам'ятна синьо-жовта відзнака, що мала широке поширення [25], фото № 27.

У 1924 та 1928 роках організаційні комітети по проведенню святкування 10-ти ліття створення УСС та відкриття меморіального цвинтаря в с. Посухів під Бережанами, виготовили пам'ятні відзнаки для ветеранів УСС. З цією метою у 1924 році повітовими комітетами були складені списки осіб, які мали бажання замовити відзнаку.

У 1928 р. ветерани УСС Петро Сагайдачний та Василь Булик з нагоди відкриття меморіального цвинтаря УСС звернулись 5 липня через газету «Діло» з відозвою-закликом до товаришів по зброї взяти участь у ювілейних святкуваннях:

“Позір! В неділю 8 липня ц. р. в Посухів під Бережанами, на могилах У.С.С-ів, що в 1916 р. полягли в боях на Лисоні відбудеться СВЯТО. Взиваємо товаришів зброї У.С.С-ів Бережанщини та усіх з краю, котрим обставини на це дозволять обов'язково явитись на це Свято – Збірка в годині 9-ій на площі “Надії” в Бережанах. Відзнаки будуть роздані на місці”. Відзнака не віднайдена.

4. Пропам'ятні відзнаки Українських Січових Стрільців 1917-1919 рр.

У 1918 р Центральною Управою Українських Січових Стрільців у Відні був встановлений “Хрест хоробрості” для всіх вояків – членів легіону. Причому метал для виготовлення відзнаки постачався урядом П.Скоропадського з Києва [26].

Насправді хрест почав розроблятися ще у 1916 р. І. Боберський у своєму щоденнику від 5.02.1916р. згадує: «Відвідую архітектора Лушпінського, який вже виготовив два проекти на хрест хоробрости. Один більше в стилі гуцульським». Уточнення про «хрест хоробрості, «більше в стилі гуцульським...» дало підстави ідентифікувати відомий в літературі Хрест легіону УСС або Гуцульський Хрест як проєктований інж. Олександром Лушпинським [27], фото № 28.

Також у 1918 р. у Відні була випущена пам'ятна відзнака для бувших членів «Української Боевої Управи», фото № 29 та пам'ятна відзнака з написом : “Не ридай а добувай 1914-1918”, фото № 30.

За свідченням старшини УСС Зеновія Яворського в 1940 р., в Кракові з польських срібних монет за проєктом Льва Лепкого був випущений Бойовий хрест УСС (мазепинський) [28; 29], фото № 31.

Відзнаки УСС відігравали в першу чергу представницьку та репрезентативну функцію Легіону УСС поміж іншими національними військовими підрозділами.

Переважна більшість відзнак УСС виконані віденськими фірмами за проєктами відомих українських художників Ю. Буцманюка, М. Бринського, П. Терещука, М. Гаврилка, О. Лушпінського, Р. Грицяя, О. Новаківського, О. Кульчицької та багато інших ще не встановлених авторів.

5. Пробні невстановлені відзнаки Українських Січових Стрільців

Про подані в розділі відзнаки УСС (№ 32-36) в авторів немає ніякої достовірної інформації. За спогадами власники д-ра Юрія Сас-Подлузького (США), відзнаки УСС разом з іншими українськими відзнаками (біля 20 примірників) були придбані ним після війни в Польщі.

6. Проєкти відзнак УСС у виконанні Олекси Новаківського

Подані проєкти відзнак (№ 37-43) УСС зберігаються в приватному архіві нащадків видатного українського художника Олекси Новаківського

(1872-1935) в фонді «Проекти. Том 20. Мистецька спадщина Ол. Новаківського (рисунок, ескізи, начерки)».

P.S. Різновиди відзнак авторами не подані (відмінності в розмірах, матеріалу, надписів на звороті та інше) в зв'язку з тим, що автори підготували до друку детальний каталог «Українська фалеристична спадщина», в якому буде детальний, науковий опис кожної відзнаки та її різновидів.

Джерела та література:

1. Голубець М. Рік 1914 – рік грози і надії / М. Голубець. – Львів, 1937.
2. Українські Січові Стрільці 1914-1920. Репринтне відтворення з видання: Львів, 1935. – Львів: Слово, 1991. – С. 10 (зображення відзнаки)
3. Центральний Державний Історичний Архів України у Львові (далі – ЦДА України у Львові). – Ф.146 (Галицьке Намісництво м. Львів), оп. 25, спр. 14701, арк. 5.
4. Засідання Боевої Управи у Львові, дня 2-го серпня 1914 р. // За волю України. Історичний збірник УСС. – Нью-Йорк: Видання управи братства Українських Січових Стрільців, 1967. – С. 375.
5. Думін О. Історія Легіону Українських Січових Стрільців 1914-1918 / О. Думін. – Львів: Червона Калина, 1936. – С. 313.
6. ЦДА України у Львові. – Ф. 398, оп. 1., спр. 5, арк. 23.
7. Для українських січових стрільців. Фонд відзнак // Діло, 1915 р., 24 листопада.
8. Видавництво Скарбу Січових Стрільців у Відні // Діло, 1916, ч. 104.
9. Львівський Історичний Музей. Архів Відділу історії Визвольної боротьби.
10. ЦДА України у Львові. – Ф. 353, оп. 1, спр. 14, арк. 7.
11. Купчинський Р. Стрілецькі відзнаки / Р. Купчинський // Діло, 1915, ч. 49.
12. Скарб Українських січових стрільців // Діло, 1915 р., 21 листопада.

13. Круковський О. Українська фалеристика (Із фондів Львівського історичного музею) / О. Круковський, С. Пахолко. – Львів: Априорі, 2011. – 120 с.

14. ЦДІА України у Львові. – Ф. 353, оп. 1, спр.14, арк. 11.

15. ЦДІА України у Львові. – Ф. 360, оп. 1, спр. 486, арк. 6, 8-11.

16. Круковський О. Українська фалеристика (Із фондів Львівського історичного музею) / О. Круковський, С. Пахолко. – Львів: Априорі, 2011. – 120 с.

17. Podluski George L. The Awards for the Sich riflemen /The Medal Collector Official publication of the Orders and Medals Society of Amerika. 1965 Vol. 16, № 5, p. 10-13.

18. ЦДІА України у Львові. – Ф. 309, оп. 1, спр. 788, арк. 25, № 522, арк. 31, № 683.

19. Купчинський Р. Стрілецькі відзнаки / Р. Купчинський // Діло, 1915, ч 49.

20. ЦДІА України у Львові. – Ф. 366, оп. 1, спр. 13, арк. 14.

21. Протокол з наради старшин УСС на горі коло Н. Верецьких дня 7-го грудня 1914 // За волю України. Історичний збірник УСС. – Нью-Йорк: Видання управи братства Українських Січових Стрільців, 1967. – С. 279.

22. Для Українських Січових Стрільців. З діяльності Українського Жіночого Комітету помочи для ранених у Відні // Діло, 1915, 13 березня.

23. За волю України. Історичний збірник УСС. – Нью-Йорк: Видання управи братства Українських Січових Стрільців, 1967. – С. 409.

24. ЦДІА України у Львові. – Ф. 309, оп. 1, спр. 788, арк. 24, № 492., арк. 30, № 655.

25. ЦДІА України у Львові. – Ф. 309, оп. 1, спр. 788, арк. 25, № 537, арк. 32, № 708.

26. George L. Podlusk. The Awards for the Sich riflemen / The Medal Collector Official publication of the Orders and Medals Society of Amerika. – 1965. – vol. 16. – № 5. – p. 10-13.

27. ЦДІА України у Львові. – Ф.353, оп. 1, спр. 14, арк. 20.

28. Яворський З. Українські військові відзначення. (Вияснення до статті бунчужного О. Городиського «Військові відзначення» - «Вісті ком. Вояків 1 УД УНА». Чис. 9-10. 1954 // Вісті. – 1955, січ.-лют. – Чис. 1-2 (51-52). – С. 25.

29. Городиський О. Військові відзначення / О. Городиський // Вісті кол. Вояків 1 УД УНА. – 1954. – Ч. 9-10; Вісті. – 1955. – Ч.1-2 (51-52).

№ 1

№ 2

№ 3

№ 4

№ 5

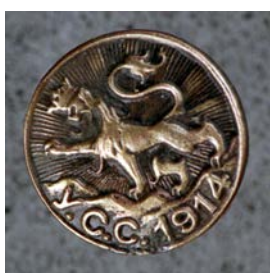
№ 6

№ 7

№ 8

№ 9

№ 10

№ 11

№ 12

№ 13

№ 14

№ 15

№ 16

№ 17

№ 18

№ 19

№ 20

№ 21

№ 22

№ 23

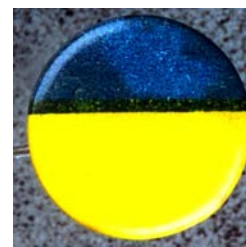
№ 24

№ 25

№ 26

№ 27

№ 28

№ 29

№ 30

№ 31

№ 32

№ 33

№ 34

№ 35

№ 36

№ 37

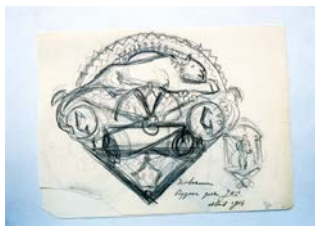
№ 38

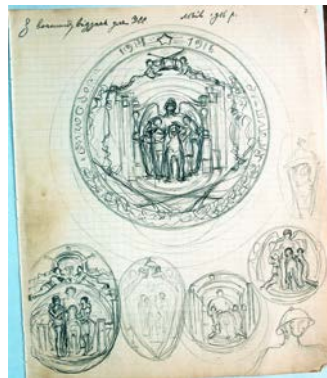
№ 39

№ 40

№ 41

№ 42

№ 43